

مقایسه مفاهیم اخلاقی
«صبر، حلم و کظم غیظ»
در آیات و روایات

www.ketab.ir

عواطفی، زهرا؛ ۱۳۶۳ -	سرشناسه:
مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم غیظ» در آیات و روایات / زهرا عواطفی؛	عنوان و نام پدیدآور:
نماینده‌ی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی .	مشخصات نشر:
قم، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف، ۱۴۰۰.	مشخصات ظاهری:
۱۹۲ ص.	شابک:
978-600-441-336-7	فروست:
مجموعه اخلاق اسلامی؛ ۵۲	وضعیت فهرست‌نویسی:
فیبا	موضوع:
صبر - جنبه‌های مذهبی - اسلام	موضوع:
Patience - Religious aspects - Islam	موضوع:
صبر - جنبه‌های قرآنی	موضوع:
Patience - Qur'anic teaching	موضوع:
صبر - احادیث	موضوع:
Patience - Hadiths	موضوع:
خشم - جنبه‌های مذهبی - اسلام	موضوع:
Anger - Religious aspects - Islam	موضوع:
خشم - جنبه‌های قرآنی	موضوع:
Anger - Qur'anic teaching	موضوع:
خشم - احادیث	موضوع:
Anger - Hadiths	موضوع:
اخلاق اسلامی	موضوع:
Islamic ethics	شناسه افزوده:
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها	شناسه افزوده:
دانشگاه معارف اسلامی، معاونت پژوهشی	شناسه افزوده:
نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها، دفتر نشر معارف	رده‌بندی کنگره:
BP۲۵۰/۸	رده‌بندی دیویی:
۲۹۷/۶۳۲	شماره کتاب‌شناسی ملی:
۷۵۵۷۴۹۰	

استاد محترم و دانشجوی عزیز

خواهشمند است با ارائه دیدگاه‌های خود ما را در رفع نواقص و ارتقای کتاب یاری بخشید.

شماره تلفن گروه «اخلاق اسلامی»: ۰۲۵-۳۲۱۱۰۶۵۲

صندوق پستی: ۳۷۱۵۵-۶۱۷۳

پست الکترونیکی: akhlag@maaref.ac.ir

مجموعه اخلاق اسلامی

۵۲

مقایسه مفاهیم اخلاقی «صبر، حلم و کظم غیظ»

در آیات و روایات

نویسنده: زهرا عواطفی

نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها
معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی
حروف چین: اعظم یزدلی / بازبین نهایی: حسین ثنائی
طراح گرافیک: سید علی روحانی / صفحه‌آرا: سعید نائینی
ناشر: دفتر نشر معارف / نوبت چاپ: اول، ۱۴۰۰
شمارگان: ۵۰۰ نسخه / قیمت: ۴۰/۰۰۰ تومان
شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۴۴۱ - ۳۳۶ - ۷

کلیه حقوق محفوظ است

مراکز پخش:

- مدیریت پخش دفتر نشر معارف: قم، خیابان شهدا، کوچه ۳۲، شماره ۳، تلفن و نمابر: ۰۲۵ - ۳۷۰۴۰
- اراک: ۰۸۶-۳۲۲۲۹۰۳۸ ■ ارومیه: ۰۴۴-۳۲۲۵۴۶۴۱ ■ اصفهان: ۰۳۱-۳۲۲۵۱۳۴۱ ■ اهواز: ۰۶۱-۳۲۲۳۸۰۰۰
- تهران: ۰۲۱-۸۸۹۱۱۲۱۲ ■ خرم‌آباد: ۰۶۶-۳۳۲۲۲۳۷۱ ■ رشت: ۰۱۳-۳۳۳۳۴۵۶۹ ■ زنجان: ۰۲۴-۳۳۳۶۶۴۲۵
- ایلام: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۸ ■ بجنورد: ۰۵۸-۳۲۲۱۲۲۸۳ ■ بندرعباس: ۰۷۶-۳۳۶۱۷۵۵۷ ■ بیرجند: ۰۵۶-۳۲۲۲۴۱۷۹
- ساری: ۰۱۱-۳۳۲۵۳۰۲۰ ■ شهرکرد: ۰۳۸-۳۲۲۴۳۲۲۲ ■ شیراز: ۰۷۱-۳۲۲۴۴۶۱۴ ■ قزوین: ۰۲۸-۳۳۲۴۰۰۷۶
- قم: ۰۲۵-۳۷۷۳۵۴۵۱ ■ کرج: ۰۲۶-۳۴۴۴۵۲۹۰ ■ کرمان: ۰۳۴-۳۲۲۳۱۴۶۶ ■ کرمانشاه: ۰۸۳-۳۷۲۳۸۴۱۱
- گرگان: ۰۱۷-۳۲۲۳۷۸۸۰ ■ مشهد: ۰۵۱-۳۲۲۲۰۱۱۹ ■ یاسوج: ۰۹۱۰۷۷۵۵۱۸۵ ■ یزد: ۰۳۵-۳۶۲۳۰۳۳۱

نشانی الکترونیکی: info@ketabroom.ir; E-mail: www.ketabroom.ir; پایگاه اینترنتی:

سخن آغازین

آشنایی با مفاهیم قرآنی به‌ویژه مفاهیم اخلاقی انعکاس یافته در آیات و روایات می‌تواند منجر به شکل‌گیری زمینه‌های معرفتی صحیح و در نتیجه تأثیرات عاطفی در ایجاد خصلت‌ها و رفتارهای اخلاقی در افراد شود.

یکی از مهم‌ترین صفات اخلاقی که به‌ویژه در روزگار معاصر می‌تواند افراد را در برابر حربه‌ها و دشمنان درون و بیرون ایمن سازد، ویژگی اخلاقی «صبر» است؛ این صفت اخلاقی در کنار دو مفهوم مترادف خود یعنی «حلم» و «کظم‌غیظ» لایه‌ها و نمودهای مختلفی از شکل‌گیری این صفت اخلاقی را معرفی می‌کنند. مفهوم‌شناسی و شناخت تحلیلی این سه مفهوم می‌تواند راه را برای شکل‌گیری روش‌های مطلوب تربیت اخلاقی پیش‌روی مربیان و معلمان و حتی کسانی قرار دهد که در سرسودای اخلاقی‌زیستن و باریابی به ویژگی‌ها و اوصاف اخلاقی را دارند.

شناخت مفاهیم اخلاقی و درک معانی و رمز و راز معرفتی از این مفاهیم، مسیر تغییر اخلاقی را پیش‌روی متعلمان قرار می‌دهد؛ از این رو یکی از عناوین درسی که دانشجویان در رده‌های کارشناسی می‌توانند برای آموزش معارف اسلامی انتخاب کنند، درس «اخلاق اسلامی، مبانی و مفاهیم» است که زمینه آشنایی معرفتی آنها را با مفاهیم مهم اخلاقی چون «صبر» و «حلم» فراهم می‌کند.

کتاب حاضر که محصول زحمات پژوهشگر محترم سرکار خانم زهرا عواطفی است، ضمن تبیین این مفاهیم به مقایسه سه مفهوم «صبر»، «حلم» و «کظم‌غیظ» پرداخته و ضمن بیان وجه اشتراک و افتراق این مفاهیم ثمرات و فواید آنها را تبیین و مقایسه نموده است.

این پژوهش می‌تواند ضمن بهره‌مندی عمومی فراگیران عرصه اخلاق کمک شایانی به

تبیین سرفصل‌های درس اخلاق اسلامی به‌ویژه مفهوم‌شناسی فضیلت اخلاقی «صبر» نماید که امید است مورد اقبال و توجه اساتید محترم دروس اخلاقی اسلامی واقع شود.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی ضمن تشکر از نویسنده محترم، از همکاری گروه پژوهشی اخلاق اسلامی و نیز آقای دکتر سید سعید روحانی مدیر محترم امور پژوهشی و همکاران محترمشان که زمینه شکل‌گیری این اثر ارزشمند را فراهم نمودند قدردانی می‌نماید. از پیشنهادها و انتقادهای دانشجویان و اساتید محترم در ارتقای اثر مذکور استقبال نموده و نظرات سازنده ایشان را ارج می‌نهمیم.

معاونت پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی

فهرست مطالب

۵.....	سخن آغازین
۷.....	فهرست مطالب
۱۱.....	سخن نویسنده

فصل اول: کلیات

(۱۳ - ۲۲)

۱۳.....	سراغاز
۱۴.....	پیشینه پژوهش
۱۷.....	چند نکته مقدماتی

فصل دوم: تحلیل معناشناختی مفهوم «صبر»

(۱۰۲ - ۲۳)

۲۳.....	مفهوم‌شناسی «صبر»
۲۳.....	معنای لغوی «صبر»
۲۵.....	معانی اصطلاحی «صبر»
۲۵.....	یک. از دیدگاه عالمان اخلاق
۲۸.....	دو. از دیدگاه سایر اندیشمندان
۳۰.....	سه. تحلیل مفهوم قرآنی - روایی

۳۱.....	۱. کاربرد «صبر» در آیات و روایات
۳۴.....	۲. خاستگاه و عوامل «صبر»
۴۰.....	۳. فاعل «صبر»
۴۱.....	۴. متعلقات صبر
۵۵.....	۵. نتایج و دستاوردهای «صبر»
۷۰.....	چهار. تحلیل معناشناسانه واژگان جانشین «صبر» در آیات و روایات
۷۰.....	تحمل
۷۲.....	پنج. تحلیل معناشناختی روابط هم‌نشین (تأثیرگذار و تأثیرپذیر) «صبر» در آیات و روایات
۷۲.....	۱. ایمان
۷۶.....	۲. صلوٰه
۸۲.....	۳. یقین
۸۵.....	۴. توکل
۸۸.....	۵. تقوا
۹۵.....	شش. تحلیل معناشناختی جزم (مفهوم مقابل «صبر» در آیات و روایات

فصل سوم: تحلیل مفهوم «حلم»

(۱۳۶ - ۱۰۳)

۱۰۳.....	مقدمه
۱۰۳.....	معنای لغوی «حلم»
۱۰۵.....	معانی اصطلاحی «حلم»
۱۰۵.....	یک. از دیدگاه عالمان اخلاق
۱۰۶.....	دو. از دیدگاه سایر اندیشمندان
۱۰۶.....	تحلیل مفهوم قرآنی و روایی
۱۰۸.....	یک. خاستگاه و عوامل «حلم»
۱۱۲.....	دو. فاعل «حلم»
۱۱۵.....	سه. متعلقات «حلم»

۱۱۶.....	چهار. نتایج و دستاوردهای «حلم».....
۱۱۸.....	پنج. تحلیل معناشناختی روابط جانشین «حلم» در آیات و روایات.....
۱۱۸.....	۱. معنای پایه.....
۱۱۹.....	۲. تحلیل و بررسی در آیات و روایات.....
۱۲۳.....	شش. تحلیل معناشناختی روابط هم‌نشین «حلم» در آیات و روایات.....
۱۲۳.....	۱. واژه علیم.....
۱۲۶.....	۲. واژه عقل.....
۱۳۲.....	هفت. تحلیل معناشناختی «غضب» مفهوم مقابل «حلم» در آیات و روایات.....
۱۳۲.....	۱. معنای پایه.....
۱۳۲.....	۲. تحلیل و بررسی در آیات و روایات.....
۱۳۴.....	۳. حقیقت «حلم» در روایات.....

فصل چهارم: تحلیل معناشناختی مفهوم «کظم‌غیظ» (۱۵۴-۱۳۷)

۱۳۷.....	مقدمه.....
۱۳۷.....	معنای لغوی «کظم‌غیظ».....
۱۳۸.....	معنای اصطلاحی «کظم‌غیظ».....
۱۳۸.....	یک. از دیدگاه عالمان اخلاق.....
۱۳۹.....	دو. از دیدگاه سایر اندیشمندان.....
۱۳۹.....	تحلیل مفهوم قرآنی و روایی کظم‌غیظ.....
۱۴۲.....	یک. خاستگاه و عوامل «کظم‌غیظ».....
۱۴۵.....	دو. فاعل «کظم‌غیظ».....
۱۴۷.....	سه. متعلقات «کظم‌غیظ».....
۱۴۸.....	چهار. نتایج و دستاوردهای «کظم‌غیظ».....
۱۵۰.....	پنج. تحلیل معناشناختی روابط هم‌نشین «کظم‌غیظ» در آیات و روایات.....
۱۵۰.....	عفو.....

سخن نویسنده

قرآن کریم سخن خدای متعال و سرچشمه ناب حقایق و معارف اسلامی است. هدف از نزول آیات، دستیابی و نیل مردم به کمال نهایی است. قطعاً اقتضای چنین امری در گرو فهم و کشف معانی آیات الهی است. به عبارتی، فهم صحیح از مرادات متکلم، چنین تلاش و تعمقی را می‌طلبد. همواره یکی از مسائل مهم در این بخش، واکاوی فهم دقیق «واژگان قرآن» است. این مهم با بررسی متن و تحلیل معنا و با توجه به چگونگی و سیاق آیات قرآن کریم قابل بررسی است. از این رو، مطالعه علمی معنا با تکیه بر روش منسجم و تحلیلی، ضرورت پیدا می‌کند. «معناشناسی» به پیدایش معنا و تطور و تحولات آن می‌پردازد و روابط معنایی بین مفاهیم مختلف را شناسایی و شبکه‌ای از معانی مرتبط به هم را استخراج می‌کند. بدین جهت با اتخاذ از این روش و بهره‌گیری از یکی از ابزارهای مهم پژوهشی؛ یعنی «مقایسه»، به تحلیل معناشناختی مفاهیم سه‌گانه «صبر»، «حلم» و «کظم‌غیظ» خواهیم پرداخت. اوصاف ذکر شده از مهم‌ترین فضایل اخلاقی به‌شمار می‌روند؛ رهیافت معناشناختی این واژگان، فرد را در دستیابی به فهم صحیح و کارکردهای هریک از این مفاهیم توانا می‌سازد. از این رهگذر، زمینه تقویت باور افراد در رویارویی با مشکلات و در نتیجه برون‌رفت کامیابانه و رستگارانانه شکل می‌گیرد و فرد با بهره‌گیری صحیح از این مفاهیم، سعی در حیات اخلاقی مطلوب خواهد داشت.

این نوشتار در قالب پنج فصل تنظیم گردیده است که در فصل یکم؛ کلیات و مفاهیم پژوهش مدنظر بوده است؛ ذیل عنوان «کلیات» به تبیین مسئله، پیشینه، اهمیت و اهداف، سؤالات و فرضیه‌ها پرداخته شده است و ذیل عنوان «مفاهیم»، به مفهوم‌شناسی واژگانی همچون معنا و

معناشناسی، معنای پایه و نسبی، میدان‌های معنایی، مقایسه، «صبر»، «حلم» و «کظم غیظ» توجه شده است. به عبارتی، شالوده اصلی این پژوهش مبتنی بر همین مفاهیم است.

در فصل دوم تا چهارم براساس ده مؤلفه چون؛ معنای لغوی، اصطلاحی، بسامد، خاستگاه و عوامل، فاعل، متعلقات و مصادیق، ثمرات و در نهایت نشان دادن مفاهیم جانشین، هم‌نشین و مقابل مفاهیم «صبر، حلم و کظم غیظ» تلاش شد به تعریف قرآنی و روایی این واژگان دست یابیم.

در فصل آخر که درواقع شاکله اصلی پژوهش حاضر است به بررسی مقایسه‌ای این مفاهیم سه‌گانه پرداخته و سرانجام جمع‌بندی از وجوه اشتراک و افتراق این مفاهیم حاصل شد.

در اینجا ضمن سپاس الهی از جناب آقای دکتر محمدجواد فلاح که با هدایت و حمایت خود زمینه شکل‌گیری این اثر را فراهم نمودند قدردانی می‌کنم. همچنین تقدیر و تشکر خود را از جناب آقای دکتر هدایتی که در مراحل ابتدایی کار یاری‌رسان بنده بودند، ابراز داشته و برای ایشان نیز آرزوی موفقیت دارم.

از مسئولین خدوم دانشگاه معارف اسلامی به‌ویژه ریاست محترم دانشگاه معارف اسلامی جناب آقای دکتر روح‌الله شاکری، معاونت محترم پژوهشی دانشگاه معارف اسلامی جناب آقای دکتر حسن پناهی‌آزاد و مدیر محترم امور پژوهشی جناب آقای دکتر سید سعید روحانی و همکاران محترمشان کمال تشکر و قدردانی را دارم.

زهره عوافقی